

PEDAQOGİKA

Nigar Zeynalova
Azərbaycan Dillər Universiteti

KREATİVLİYİN FORMALAŞMASINA TƏSİR GÖSTƏRƏN AMİLLƏR VƏ ONLARIN TƏHLİLİ

Açar sözlər: *kreativlik, nəzəriyyə, təhlil, intellekt, yanaşma, amil*

Keywords: *creativity, theory, analysis, intellect, talent, approach, factor*

Ключевые слова: *креативность, теория, анализ, интеллект, подход, фактор*

“Kreativlik” anlayışının müxtəlif sahələrdə araşdırılmasına baxmayaraq, əsasən psixologiya və incəsənət sahələrində tədqiq olunmuşdur. Kreativliyin cəmiyyətdə, elmdə, təhsildə, biznesdə rolu və əhəmiyyəti danılmazdır, lakin onun mahiyyəti hələ də tam açılmamışdır [9].

Kreativlik probleminə dair Qərb və Şərqi tarixi konsepsiyalarına nəzər salsaq, onlar arasında da müəyyən boşluqların olduğunu görürük. Qərb dünyasında kreativlik “yaratmağa dair ilahi xüsusiyyət” kimi nəzərdən keçirilmişdir. Şərq mədəniyyətində isə (Buddizm, Hindu) o, imitasiya və kəşf kimi təsvir olunur [7]. Qərb və Şərq yanaşmaları arasında fikir ayrılığı “kreativlik” anlayışına verilən müxtəlif təriflərdə özünü göstərir. Qərb mədəniyyətində kreativlik ənənələrdən uzaqlaşma, Şərqdə isə ənənəvi ideyalara yenidən baxış, onların yeni interpretasiyası kimi nəzərdən keçirilir. A.K.Nc və İ.Smit Şərq və Qərb mədəniyyətlərində müvəffəqiyyətin səbəbinə dair mövcud baxışları araşdıraraq geniş təhlil etmişlər: Şərq mədəniyyəti müvəffəqiyyəti söylə, Qərb isə bacarıqla əlaqələndirir [20]. İnsan intellektinə baxışlarda da hər iki mədəniyyət fərqlənir: Qərbdə intellekt irsi əlamət hesab olunur, Şərqdə isə anadangəlmə müxtəlifliyin intellektə cüzi təsir etməsinə inanırlar [16].

Kreativlik haqqında nəzəriyyələrin təhlili göstərmişdir ki, elmi tədqiqatların tarixi bir neçə onilliyi əhatə edir. Bu dövr ərzində həmin anlayışın çoxsaylı tərifləri verilmişdir.

T.İ.Lubart kreativliyin kontekstdən asılılığı fikrini irəli sürmüşdür [19]. S.Rass hesab edir ki, kreativlik üç prosesin qarşılıqlı təsiri nəticəsində özünü göstərir [24]:

– şəxsi keyfiyyətlər (müstəqil mühakimə, qeyri-ənənəvi dəyərlər, müxtəlif fikirlərə dözümlülük, təcrübəyə açıqlıq, hər şeyi bilməyə can atmaq, çətinlik və mürəkkəbliyə üstünlük vermək, özünə inam, daxili motivasiya, riskə meyillilik);

– emosional və ya affektiv proseslər (oyunda affektiv fantaziya, tapşırıqların həvəslə yerinə yetirilməsi, çətinliklərdən affektiv məmnunluq, həyəcana dözümlülük);

– idrak imkanları (divergent təfəkkür, bacarıqların transformasiyası, dəyişdirilməsi, problemə həssaslıq, problem həllinə dair alternativ qərarların qəbulu təcrübəsinin artırılması, geniş və hərtərəfli biliklərə malik olmaq, mahiyyəti dərk etmə və qiymətləndirmə bacarığı).

Q.Uollas kreativ prosesin xronoloji axınını müəyyənləşdirmiş, onun 4 mərhələsini təklif etmişdir [27]:

1. hazırlıq (problemin qiymətləndirilməsi);
2. inkubasiya (şüurlu və şüursuz əqli güc);
3. ruhlanma (yeni ideyanın dərk olunması);
4. yoxlama (ideyaların qiymətləndirilməsi).

Tədqiqatçının təklif etdiyi struktur digər alimlər tərəfindən bəzən genişləndirilsə də, əsas mərhələlər sabit saxlanılmışdır.

B.Köler “Qeşalt nəzəriyyəsi”nin banisi M.Vertxaymerlə birlikdə qavrayışla bağlı məsələləri araşdırmışdır. Onların tədqiqatlarının nəticəsi gələcəkdə kreativlik fenomeninin öyrənilməsinə təkan vermişdir.

Veisberq fundamental bilikləri kreativliyin mühüm aspekti kimi dəyərləndirmişdir. İstənilən sahədə kreativliyin özünü göstərməsi üçün həmin sahənin müxtəssisi olmaq lazımdır. O, görkəmli şəxsiyyətlərin həyatını təhlil edərək, belə qənaətə gəlmişdir ki, müəyyən bir sahədə püxtələşmək üçün həmin istiqamət üzrə minimum on il, kreativlik göstərmək üçün də əlavə on il çalışmaq lazımdır [28]. Deməli, təcrübə və bilik kreativliyin formalaşmasına və inkişafına müsbət təsir göstərir. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, istənilən sahə üzrə ustalığ, peşəkarlıq hər zaman kreativliyə gətirib çıxarmır.

C.Taylor [26] kreativ təcrübəni reproduktiv təcrübənin əksi, G.B.Esquivel [14] “yeni ideyaların generasiyasına cəlb olunan tənqidi proses”, “ümumi olmayan əlaqələr yaratmaq imkanı”, Kraft [10] “başqalarının görə bilmədiyi imkanları müəyyənləşdirmək bacarığı” kimi dəyərləndirmişdir. Runko [23] Veisberqin fikrini dəstəkləyərək əlavə etmişdir ki, kreativ insanlar əmək etikasına və əməkçilikləri ilə fərqlənirlər.

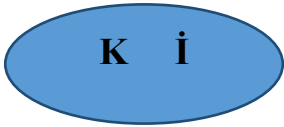
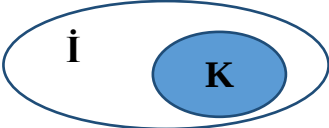
A.Rotenberq və K.Hausman kreativlik prosesini Platon, Aristotel, Kant və Freyddən başlayaraq təsvir etmişlər. Platon kreativ davranış amillərini müəyyənləşdirərək, ilhamı kreativliyin inkişaf vasitəsi kimi dəyərləndirmişdir. Kreativliyi incəsənət kontekstində araşdıran Aristotel onu təsadüfi deyil, təbii qanunların bir hissəsi olaraq nəzərdən keçirmişdir. Əsər və onun imitasiyası arasında olan fərqi ilk dəfə Kant açıqlamışdır. Onun nəzəriyyəsinə görə, kreativlik, şüur və spontan fəaliyyət arasında asılılıq mövcuddur.

C.Gilfordun “intellekt strukturu”na əsasən, kreativ davranış zamanı müxtəlif “fikir kateqoriyaları” yaranır. Tədqiqatlar “divergent təfəkkür testləri”nin inkişafına təkan vermişdir [17]. Gilforda görə, kreativlik divergent, konvergent və qiymətləndirmə kimi təfəkkür əməliyyatlarının birləşməsidir. O, problemə dair cavabların çevikliyində, sürətində və orijinallığında, eləcə də şəxsiyyətin məsələ ilə

əlaqədar həssaslığında, məlumatın yenidən qavranılmasında özünü göstərir. Çeviklik müxtəlif sistemlərin, münasibətlərin transformasiyası bacarığı ilə bağlıdır. Sürət istehsal olunan məhsulun sayı ilə ölçülür. Orijinalıq transformasiyaların müxtəlifliyini yaratmaqda özünü göstərir. Bu üç göstərici divergent təfəkkürün tərkib hissəsidir. Problemə həssas yanaşma – qiymətləndirmədir. Şəxsiyyət istənilən vəziyyəti yaxşılaşdırmaq məqsədilə qiymətləndirməyi bacarmalıdır. Konvergent təfəkkür məlumatın təkrar müəyyənləşdirilməsi üçün istifadə olunur.

İntellekt amili uzun illər kreativ insanların əsas xüsusiyyəti hesab olunmuşdur [7]. O, kreativlik qədər mürəkkəbdir. Bəzi tədqiqatçılar kreativliyi istedad və dahiliklə bilavasitə əlaqələndirirlər. Alimlərin kreativlik və intellekt arasındakı asılılığa dair fikirləri də ziddiyyətlidir. Bəzi tədqiqatçılar əminlikə vurğulayırlar ki, kreativ insanlarda intellektin müəyyən səviyyəsinin mövcudluğu mütləqdir, lakin bütün ağıllı insanlar kreativ deyil [23]. Sternberq mövcud yanaşmaları təhlil edərək aşağıdakı təsnifatı vermişdir.

Kreativlik və intellekt

R.Veisberg	Kreativlik intellektin ekstraordinar (qeyri-adi) nəticəsidir.	Kreativliyə xas mexanizmlər intellekt üçün də tələb olunur.
J.Gilford, H.Qardner	Gilfordun nəzəriyyəsinə görə, kreativlik intellektin bəzi aspektlərini, məsələn, divergent təfəkkürü özünə cəlb edir. Qardnerin fikrincə (çoxintellektlik nəzəriyyəsi), intellekt müxtəlif yollarla, o cümlədən, kreativ nəticələrin əldə olunması ilə istifadə oluna bilər.	Kreativlik intellektin alt qrupudur.
A.Erikson	Kreativlik bacarıq deyil, sahə üzrə düşünülmüş, davamlı təcrübədir. İntellekt kreativliyə təsir göstərmir.	Kreativlik və intellekt ayrı-ayrı fəaliyyət göstərir, bir-birindən asılı deyil.
İƏ (İQ) testləri A.Roe	Kreativlik və intellekt bəzən birgə, bəzən isə ayrı-ayrı fəaliyyət göstərir. Oxşarlıqlara problem həlli bacarıqları aiddir. Fərqlərə intellektin məntiqi əlamətləri aiddir.	

T.Amabayl, K.Robinson, P.Sternberq hesab edirlər ki, yaradıcılıq bacarığı bütün insanlara məxsusdur, lakin onların inkişaf səviyyəsi hər kəsdə fərqlidir. Yaradıcı bacarıqların insanın genetik kodunda yer alması məsələsi ilə əlaqədar dəqiq fikir mövcud deyil.

Kreativliyin təbiətini araşdıran Freyd sübut etmişdir ki, o, insan aqlında kreativ cəhdlərlə nəticələnən müəyyən “dinamik amilləri” özündə ehtiva edən fenomendir.

Laske kreativliyin mədəni sahə və ya mühit aspektindən asılılığını təhlil etmişdir. Onun fikrincə, kreativlik aksioloji konsepsiyadır, yəni dəyər elmi deyil, şəxsi qərara əsaslanır [18]. Kreativlik mədəniyyətlə əlaqəli olduğu üçün onu müəyyənləşdirmək və ya izah etmək qeyri-mümkündür. Kreativliyin mədəni sahə ilə əlaqəsinin aşağıdakı arqumentlərlə təsvir edilməsi daha məqsədəuyğundur:

1. Kreativlik konsepsiyası kontekstdən və mədəniyyətdən asılıdır.
2. İdeya yalnız keçmiş təcrübə fonunda kreativlik baxımından dəyərləndirilə bilər.
3. Mühit kreativ insanları ya stimullaşdırır, ya da ruhdan salır.

E.Torrans kreativliyi problemlərə həssaslıq göstərilməsi, çətinliklərin müəyyənləşdirilməsi, həlli yollarının axtarışı, fərziyyələrin irəli sürülməsi, onların dəfələrlə yoxlanılması, nəticələrin elan olunması kimi müəyyənləşdirmişdir. O, şəxsiyyətin kreativ potensialının ölçmə vasitələrini hazırlamışdır. R.Torransın C.Gilfordun “divergent təfəkkür” nəzəriyyəsi əsasında hazırladığı testlər fərdi kreativ potensialın ölçülməsindən başlayır və təlimdə səmərənin əldə olunmasına yönələn fəaliyyəti əhatə edir. Tədqiqatçı problemlə bağlı çoxsaylı əsərlərin, elmi məqalələrin müəllifidir, bu səbəbdən də yaradıcı inkişaf və kreativliyin banisi kimi tanınır.

A.Osborn müxtəlif ideyaların generasiyasını təmin edən prosesin strukturunu hazırlamışdır. Həmin yanaşma beyin həmləsi metodunun yaradılmasına gətirib çıxarmışdır.

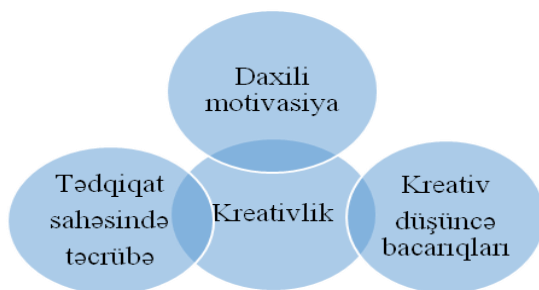
A.Kestler kreativ prosesin təbiətini araşdırmışdır. Onun fikrincə, Arximedin təcrübəsi (evrika!) problem həlli amilinin ön plana çəkilməsini labüdləşdirmiş, kreativliyin inkişafına və kəşf nəzəriyyəsinin öyrənilməsinə təkan vermişdir.

M.Rouds kreativliyin 40-dan artıq tərifini toplayıb təhlil etmiş, əldə olunan məlumatlar əsasında kreativlik modelini hazırlamışdır. Model dörd dəyişkənə əhatə edir: şəxsiyyət, proses, məhsul, mühit. Dörd dəyişkən modeli kreativliyin araşdırılmasına böyük töhfə vermişdir.

R.Sperrinin tədqiqatları sağ və sol yarımkürə təfəkkürünün mövcudluğunu tibbi nöqtəyi – nəzərdən sübut etmişdir. Onların fikrinə əsasən, sağ yarımkürə kreativliyi, sol yarımkürə isə məntiqi inkişaf etdirir.

E. de Bono kreativliyi əvvəl mövcud olmayan, müəyyən dəyərə malik yeni məhsulun yaradılması kimi müəyyənləşdirmişdir. O, insan beyninin fəaliyyətini özünüstrukturlaşdıran informasiya səthi adlandırmış, həmçinin lateral təfəkkür tərzini təqdim etmişdir. Tədqiqatçı bildirmişdir ki, lateral və qeyri-xətti təfəkkür formalaşan, inkişaf etdirilən bacarıqdır və kreativliyin nüvəsidir [13].

Problemlə bağlı T.Amabaylın konsepsiyasını xüsusi vurğulamaq lazımdır. Fenomenin öyrənilməsinə yeni baxış gətirən alim “daxili motivasiya”, “tədqiqat sahəsində təcrübə”, “kreativ təfəkkür bacarıqları” kimi bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan üç komponentli model yaratmışdır [8].

Daxili motivasiya problem həlli, yenilik yaratmaq istəyi ilə, təcrübə, texniki, prosessual, idrak aspektləri haqqında biliklərin mövcudluğu, kreativ təfəkkür bacarıqları isə təxəyyül, çeviklik, qeyri-ənənəvi yanaşmaların yeni ideyalarla birləşməsi və ilhamlanma kimi kreativ proseslərlə əlaqəlidir. Bu tədqiqatçı üç komponent arasında motivasiyanın əhəmiyyətini xüsusi vurğulayaraq qeyd etmişdir ki, o, aşağı səviyyədə olduqda işin keyfiyyətli yerinə yetirilməsi üçün təcrübə və bacarıqlar kifayət etmir. Hətta maddi mükafat belə sehri çubuq deyil ki, insanları stimullaşdırsın, həvəsləndirsin. Tədqiqatçı xarici motivasiyanın o qədər də əhəmiyyətli olmadığını vurğulamışdır. Daxili motivasiya fəaliyyət üçün əsas təkandır. Bu arqument Runkonun iş etikasına haqqında fikrinə əsaslanır: kreativ insanlar həvəslə fəaliyyətə qoşulurlar, çünki ondan zövq alırlar. Müəllif modeli təkmilləşdirdikdən sonra daha bir elementi – kreativliyi həm stimullaşdırən, həm də ona maneçilik törədən mühiti buraya əlavə etmişdir. Beləliklə, sözügedən model şəxsiyyəti yüksək kreativ davranış səviyyəsində fəaliyyət göstərməyə istiqamətləndirən daxili və xarici amillərin qarşılıqlı əlaqəsini tənzimləyir [8]. D.Prins və U.Qordon kreativliyi stimullaşdırma metodunun – sinektikanın (əlaqəli divergent elementlər nəzəriyyəsi) müəllifidirlər. Tədqiqatçılar ixtira prosesində alimlərin, mühəndislərin davranışını müşahidə edərək belə nəticəyə gəlmişlər ki, davranışda baş verən müəyyən dəyişikliklər bilavasitə kəşfdən əvvəl meydana çıxır. Müşahidələr müəyyən psixoloji vəziyyətlərin katalizatoru qismində çıxış edən, metafora və manipulyasiyalar vasitəsilə yeni ideyaların generasiyasını sürətləndirən sinektika metodundan istifadənin təkmilləşməsinə səbəb olmuşdur. Həmin üsul kreativ fəaliyyətin inkişafına da böyük təsir göstərmişdir.

Ötən əsrin əvvəllərində xarici ölkə tədqiqatçıları “kreativlik” anlayışının məzmununu, komponentlərini, inkişaf mərhələlərini, kreativ prosesdə insan beyninin hər iki yarımkürəsinin fəaliyyətini, təfəkkür tiplərini anlamaq məqsədilə araşdırmalar aparmışlar.

K.Robinson kreativliyi yalnız istedadlı insanlara deyil, hər kəsə xas xüsusiyyət kimi dəyərləndirmişdir. Onun fikrincə, hər bir insan mahiyyətinə görə geniş yaradıcı imkanlara malikdir. Kreativ prosesdə emosional durum da mühüm rol oy-

nayır. K.Robinson hesab edir ki, daim dəyişən dünyada təhsil sistemi də dəyişikliklərə məruz qalmalı, yeniliklərə reaksiya verməli, uyğunlaşmalıdır. Yalnız bu zaman subyektlərin kreativ potensialının inkişafı mümkündür [21].

Kreativliyin assosiativ nəzəriyyəsinin müəllifi S.Mednikə görə, kreativ təfəkkürün əsasını assosiasiyalar təşkil edir. Kreativ təfəkkür assosiasiyaların yeni kombinasiyaları nəticəsində yaranır. Assosiasiyaların əmələ gəlməsinə təkan verən ideyalar bir-birindən nə qədər uzaq olarsa, təfəkkür o qədər kreativləşir. S.Mednik kreativ qərarların üç yolunu müəyyənləşdirmişdir: intuitiv gələcəyi görmə, uzaq elementlər arasında oxşarlıqların tapılması, bir ideyanın digəri ilə ifadə olunması. İstənilən kreativ məhsul məlum ideyaların yeni assosiasiyalarla kombinasiyası nəticəsində yaranır. Kreativ təfəkkür analogiyalara, oxşarlıqlara əsaslanaraq bir-birilə əlaqəsi olmayan ideyalar arasında assosiasiyalar yaratmağa qadirdir.

Biheviyristlərə görə, insan kreativ fəaliyyətin təşəbbüskarı deyil, irs və mühit amillərinin birləşdiyi fokus nöqtəsidir. B.Skinnerin fikrincə, insan davranışına təsir göstərən genetik və mühit faktorları təhlil olunmalı, sonra isə kreativ davranışın özünü göstərməsi üçün şərait yaradılmalıdır.

Humanizm yanaşmasının tərəfdarları kreativliyi şəxsiyyətin özünüifadə və inkişaf mexanizmi kimi nəzərdən keçirir. Bu məktəbin görkəmli nümayəndələrindən K.Rocers, A.Maslou problemlə bağlı müxtəlif yanaşmalar irəli sürmüşlər. A.Maslou bildirmişdir ki, kreativlik şəxsiyyətin özünüaktuallaşdırmasına səbəb olan universal, unikal, təbiət tərəfindən verilmiş xüsusiyyətdir. Adı çəkilən nəzəriyyənin tərkibində yer alan kompensasiya yanaşmasının müəllifi A.Adler kreativliyi insanın şəxsi çatışmazlıqlarını aradan qaldıran vasitə, həyatını idarə edən aparıcı qüvvə kimi dəyərləndirmişdir.

Təfəkkür bacarıqları və təfəkkür prosesləri idrak nəzəriyyəsinin əsasını təşkil edir. C.Gilford, U.Qordon, Q.Uollas idrakı proseslərlə əlaqədar müxtəlif fikirlər irəli sürmüşlər. Buraya intellektlə kreativlik arasında əlaqə, idrakı proseslər vasitəsilə problemin kreativ həlli, kreativliklə əqli fəaliyyət arasında, dil və fərdi xüsusiyyətlərin digər göstəriciləri ilə əlaqələri müəyyənləşdirən yanaşmalar aiddir.

İnsan beyninin fəaliyyətini araşdıran alimlər sübut etmişlər ki, sol yarımkürə verbal dilin və məntiqi təfəkkürün, sağ yarımkürə isə obrazlardan istifadə ilə məkani münasibətlərin, qeyri-verbal fəaliyyətin mərkəzidir. Beləliklə, sol yarımkürə şüurlu, sağ isə şüursuz fəaliyyətə cavabdehdir.

Tədqiqatların nəticələri kreativ proseslərin spesifik xüsusiyyətlərinin və mexanizmlərinin dərk olunmasına şərait yaratmışdır. Burada problem üzərində diqqətin cəmləşdirilməsi və şüurlu, gərgin fəaliyyətdən sonra zəifləmə, yəni inkubasiya dövrü başlayır ki, bu zaman problem şüursuz səviyyədə emal olunur.

Z.Freydin və K.Yunqun psixanalitik nəzəriyyəsinə əsasən, şüursuz psixi proseslər kreativliyin əsl mənbəyidir və bütün kəşflər, yeni ideyalar şüursuz şəkildə ortaya çıxır. Onlar bildirmişlər ki, kreativlik insanın iradəsindən, şüurunun təsirindən asılı deyil.

R.Sternberq və T.Lubartın investisiya nəzəriyyəsinə görə, kreativ insanlar ideyaları “ucuz alıb baha satmaq istəyən”lərdir. Tədqiqatçılar iqtisadi terminlər vasitəsilə kreativ prosesin mahiyyətini açıqlamış, həmçinin “ucuz almaq” ifadəsinin şərhini vermişlər: tanınmayan, naməlum, lakin müəyyən potensiala malik ide-

yalardan faydalanmaq. Çox vaxt ani yaranan ideyalar cəmiyyət tərəfindən anlaşılmazlıqla qarşılır, buna baxmayaraq, kreativ insanlar müqavimət və maneələri aşaraq “baha satmağa” və növbəti yeni, tanınmayan, populyar olmayan ideyalara doğru irəliləyirlər. Kreativ investisiya (sərmayə) nəzəriyyəsi bir-birindən ayrı, lakin əlaqəli altı resursun-əqli bacarıqlar, biliklər, təfəkkür tərzləri, şəxsiyyət, motivasiya və mühitin birləşməsinə nəzərdə tutur [25].

Çoxsaylı nəzəriyyələrin təhlili göstərir ki, kreativlik anlayışına münasibət birmənalı deyil. İrəli sürülən yanaşmalar problemin yalnız bir tərəfini araşdırdığından onlar kreativliyi tam və dolğun qiymətləndirə bilməz.

Tədqiqatçılar kreativliyi proses, məhsul, mühit və şəxsiyyət baxımından da araşdırmışlar.

M.Çiksentmixalyi kreativ insana xas xüsusiyyətləri belə təsvir edir: “ağ rəng spektrin bütün rənglərini özündə birləşdirdiyi kimi, yaradıcı şəxs də insani keyfiyyətlərin hamısını özündə cəmləşdirir” [11]. Kreativ insan gözüaçıqlıq, sadəlik, intizamlılıq, müstəqillik, ekstraversiya-introversiya, adaptivlik, çeviklik kimi keyfiyyətlərlə səciyyələndirilir. Alim uzun illər və yaradıcı fəaliyyətlə məşğul olan insanlar üzərində apardığı tədqiqatlardan sonra belə nəticəyə gəlmişdir ki, dəyər, şəxsiyyət və kreativlik arasında zəncirvari əlaqə mövcuddur. İncəsənət sahəsində təhsil alan tələbələrin fəaliyyətini araşdıran Çiksentmixalyi bildirmişdir ki, kreativ tələbələr estetik dəyərlərə (iqtisadi və sosial dəyərlərdən daha çox) üstünlük verirlər. Kreativliyin davamlı inkişafı problemə davamlı diqqət göstərilməsini tələb edir.

Kreativ mühit əksər tədqiqatçıların marağına səbəb olmuşdur. Mühit kreativ davranışı və fəaliyyəti həm həvəsləndirə, həm də onun qarşısını ala bilər. K.Rocers kreativliyə münbit şərait yaradan üç əsas şərti müəyyənləşdirmişdir:

1. təcrübəyə açıqlıq (kreativ mühit motivasiya etməli, maneələri, ənənəvi məhdudiyyətləri aradan qaldırmalıdır);

2. qiymətin daxili lokusu (kreativ mühit şəxsiyyətə yeni ideya və ya məhsulu xarici tənqid olmadan qiymətləndirmək imkanı verir);

3. element və anlayışlarla oynamaq bacarığı (“oynamaq” bacarığına tolerant münasibət, oyun fəaliyyətində ciddi qaydaların olmaması problemin oyun formasında tədqiqinə imkan yaradır).

E.Mc.Fadzin kreativ şəxsiyyətə xas xüsusiyyətləri belə qruplaşdırmışdır: məqsədyönlülük, yüksək motivasiya, problemə maraq, özünəinam, risk və uğursuzluğa hazır olmaq, əlaqəsiz elementləri və obyektləri birləşdirmək, mövcud yanaşmaları dəyişmək, perspektivləri dəyərləndirmək bacarığı.

Yeni, orijinal, dəyərlərə malik, kreativ təfəkkür və kreativ metodlardan istifadə nəticəsində yaranan məhsul kreativ sayılır. “Yeni” anlayışı ideyalarla yanaşı, fiziki, maddi, qeyri-maddi xidmət və prosesləri özündə cəmləşdirir.

Kreativlik probleminin xarici ədəbiyyatda qoyuluşunun təhlili göstərir ki, o, şəxsiyyət, proses, məhsul və mühit aspektlərinin qarşılıqlı əlaqəsi fonunda araşdırılmalıdır.

Riçard Florida kreativ insanları cəlb etmək baxımından şəhərlərin potensialını tədqiq etmişdir. Onun fikrincə, insanın kreativliyi üzərində qurulmuş iqtisadi dünyada yaşayırıq və gələcək inkişaf yalnız kreativ şəxslərin fəaliyyətə cəlb olun-

ması ilə mümkündür. Tədqiqatçının nəzəriyyəsi istedad, texnologiya və dözümlülüyə (ingilis dilində “Üç T modeli”: talent, technology, tolerance) əsaslanır [15]. İstənilən mühitin kreativliyi üçün texnoloji inkişaf (ing. technology), kreativ nümayəndələr (istedad-ing. talent) və başqa insanlara açıqlıq (ing. tolerance) olmalıdır. Bu komponentlərin balanslaşdırılması mütləqdir [7]. Yaradıcı, istedadlı şəxslər dözümlülük göstərə bilmirlər, “3T modeli”ndə istedad kreativ bacarıqların göstəricisi qismində çıxış edir. Siyasi və mədəni kontekst kreativ bacarıqlara, münasibətlərə təsir göstərir. Repressiv, avtoritar cəmiyyət kreativ dəyərləri dəstəkləmir.

Fəlsəfə, psixologiya, pedaqogika daxil olmaqla, əksər elmlər kreativliyin mahiyyətini, inkişaf şərtlərini və digər aspektlərini araşdırmışlar. Platon vurğulamışdır: “Heç nədən yaranan hər şey kreativlikdir” [4].

Antik fəlsəfədə kreativlik insanın yeni yanaşma təqdim etməsidir. Kantın şərhində “yenilik” nadir və təsirli məfhumdur: “Yenilik bir qaynaqdır, mənbədir və diqqətin canlandırılması üçün vasitədir. Kreativlik subyektivdir və universal olaraq özünü dəyişir, şəxsin xüsusi qabiliyyətinə çevrilir” [3].

Spinoza kreativliyi birbaşa insan fəaliyyəti ilə əlaqələndirmiş, varlığın əsas şərti kimi qəbul etmişdir [5].

Kreativlik problemi bir neçə aspektdə tədqiq olunur: fəaliyyət – keyfiyyətə yeni, fərqli, orijinal, unikal (sosial və tarixi cəhətdən) prosedur – şəxsiyyətin maddi və mənavi dəyərlər yaratmaq prosesi vasitəsilə inkişafı, özünü aktuallaşdırması [6].

Britaniyalı tədqiqatçılar (S. Das, Y. Dyuhurst, D. Grey) kreativliyi iki səviyyədə nəzərdən keçirirlər: birinci səviyyə insan təfəkkürünə və təcrübəsinə xasdır, ikincisi isə ixtiralar, elmi iş və s. ilə bağlıdır [12].

L. Vıqotskiyə görə, kreativlik yenilik yaratmaq məqsədi daşıyan insan fəaliyyətidir. Buraya ətraf aləmlə bağlı hadisələr, əlamətlər, hisslər və s. insani xüsusiyyətlər aiddir [2].

Müasir psixo-pedaqoji ədəbiyyatda “pedaqoji kreativlik” anlayışına münasibət birmənalı deyil. Bu kreativ pedaqogika və ya pedaqogikanın xüsusi istiqaməti kimi müəyyənləşdirilir [1].

Rita Bebre yaradıcılığın üç aspektdən ibarət olduğunu bildirmişdir: fərdi xüsusiyyət, proses və məhsul. Fərdi xüsusiyyətə innovativlik, orijinallıq, uyğunsuzluq, cəsarət, prosesə kreativ intuisiya, təxəyyül, divergent təfəkkür, şüurlu və şüursuz fəaliyyət, ruh yüksəkliyi, kreativ məhsula isə cəmiyyətə fayda gətirən yeniliyin (maddi və qeyri-maddi) istehsalı aiddir.

Problemlə bağlı yanaşmaların əksəriyyətində kreativlik yeni, dəyərli məhsul kimi qiymətləndirilir. Orijinallıq, dəyər kreativ proses və ya məhsulun əsas fərqləndirici xüsusiyyətləri hesab olunur.

Ədəbiyyat :

1. Андреев, В. (2002). Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности. Казань: Издательство Казанского университета, 238с.
2. Выготский Л.С. Воображение и творчество /М.:Просвещение, 2001, 198 с.
3. Кант И. Сочинения в 6 т. М., 1964, Т. 3, 397 с.
4. Платон. Сочинения в 4 т. М., 1969, Т. 2, 135 с.

5. Спиноза В. Избранные произведения в 2 т. М., 1957, Т. 1, 303 с.
6. Чапок В. Творчество: Философский аспект проблемы. Кишинев: 2009. Штиинца, 148.
7. Albert R.S., Runco M.A. A History of Research on Creativity. In R. J. Sternberg (Ed.), Handbook of Creativity (pp. 16-31). New York, NY, US: Cambridge University Press, 1999.
8. Amabile T.M., Conti T., Coan H., Lazenby J., Herron M. Assessing the Work Environment for Creativity. Academy of Management Journal 39 (5), 1154-1184, 1996.
9. Antonites A.J. An Action Learning Approach to Entrepreneurial Creativity, Innovation and Opportunity Finding/A. J. Antonites.University of Pretoria, 2003, 486 p.
10. Craft A. Creativity in Schools: Tensions and Dilemmas. UK: Routledge, 2005.
11. Csikszentmihalyi M. Flow: The Psychology of Optimal Experience / Mihaly Csikszentmihalyi. Harper & Row Publishers, New York, 1990, 314 p.
12. Das S., Dewhurst Y., Gray D. (2011). A Teacher's Repertoire: Developing Creative Pedagogies. International Journal of Education & the Arts, 12(15). Retrieved [date] from <http://www.ijea.org/v12n15/>.
13. De Bono E. Serious Creativity: Using the Power of Lateral Thinking to Create New Ideas. USA: Harper Business, 1993.
14. Esquivel G.B. Teacher Behavior that Foster Creativity. Educational Psychology Review, 7 (2), 185-202, 1995.
15. Florida R.L. The Rise of the Creative Class: and How it's Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life. New York: Basic Books, 2002.
16. Gardner H. Creating Minds. New York: Basic Books, 1993.
17. Guilford J.P. Creativity / J.P. Guilford // American Psychologist, 1950, №5. P. 444-454.
18. Laske O.E. Creativity: Where Should we Look for it? Paper Presented at the Artificial Intelligence & Creativity: Paper from the 1993 Spring Symposium, California (USA), 1993.
19. Lubart T.I. Creativity across cultures/ in R.S. Sternberg (Ed.), Handbook of creativity (pp.339-350). Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
20. Ng A.-K., Smith I. Why is there a Paradox in Promoting Creativity in the Asian Classroom? In S.Lau, Hui A.N.N., Hg G.Y.C. (eds), Creativity: When East Meets West (pp.87-112). World Scientific Publishing Company, 2004.
21. Robinson K. Out of our Minds: Learning to be Creative. Oxford: Capstone, 2001.
22. Roe A. Psychological Approaches to Creativity in Science. In A.Rothenberg & C.R.Hausman (Eds.). The Creative Question (pp. 165-175). Durham: Duke University Press, 1976.
23. Runco A. Creativity Theories and Themes: Research, Development, and Practice Mark / A. Runco. – San Diego: Elsevier Inc., 2007, 492 p.
24. Russ S. Development of Creative Process in Children. New Directions for Child Development, 72, 31-42, 1996.
25. Sternberg R.J. Intelligence. In M.A.Runco & S.R.Pritzker (Eds.), Encyclopedia of creativity (Vol. 2, pp81-88). San Diego, California; London: Academia, 1999.
26. Taylor C. Various Approaches to and Definitions of Creativity. The Nature of Creativity / C.W. Taylor. – Cambridge: Cambridge University Press, 1988, 446 p.
27. Wallas G. The Art of Thought. London: Jonathan Cape, 1926.
28. Weisberg R.W. Creativity: Beyond the Myth of Genius. New York; W.H.Freeman, 1999.

Summary

Factors Affecting the Development of Creativity and their Analysis

The paper deals with the concept of “creativity”. Various views of foreign researchers have been analysed. Special attention was paid to the connection of creativity with the intelligence, and the talent. The contradictory approaches of scientists dealing with the relationship between creativity and intelligence have been highlighted in the paper. Intrinsic motivation factors which directly influences assimilation of concept has been included to the research. The author supports the idea of the creativity being a process or a new notion. Author also analyzed the existing theories about creativity, various approaches, and their main ideas.

Резюме

Факторы, влияющие на развитие креативности и их анализ

В статье рассмотрены определения, данные понятию «креативность», проанализированы различные аспекты зарубежных исследователей. Особое внимание уделено взаимосвязи интеллекта с креативностью, креативности с талантом. В работе также освещены противоречивые идеи учёных о связи интеллекта с креативностью. К исследованию также привлечен фактор внутренней мотивации, непосредственно влияющий на усвоение понятия. Автор поддерживает мысль о том, что креативность это процесс или новый продукт, проанализировал существующие теории, различные подходы и их основные идеи.

Rəyçi: dos. V.P.Başırov